

VJEČITI POVRATAK FAŠIZMA

Rob Riemen nizozemski je filozof, intelektualac, urednik časopisa *Nexus*, koji se bavi kulturnom filozofijom, te osnivač Nexus Instituta.* Nexus Institut osnovan je 1994. godine kao međunarodni centar za intelektualno razmišljanje s ciljem poticanja zapadnjačke kulturne i filozofske rasprave. U svom radu Institut razmatra europsku kulturnu baštinu u društvenom i filozofskom kontekstu.

Vječiti povratak fašizma esej je proizašao upravo iz kritičke, filozofske analize nizozemskog, ali i europskog društva. Rob Riemen povlači paralelu između oživljavanja desnog populizma u suvremenom društvu i porasta fašizma u dvadesetom stoljeću.

Autor knjigu započinje ulomkom iz Camusove *Kuge* kada liječnik otkriva početak epidemije te bolesti. Iako liječnik vrlo brzo shvaća o kojoj je bolesti riječ, njegov stariji kolega upozorava ga da će, iako oni znaju o čemu je riječ, vlada što je moguće dulje poricati istinu. No činjenice ne nestaju njihovim poricanjem – upozorava pisac – pa je epidemija zavladała čitavim gradom.

Pišući o fašizmu, Riemen ga uspoređuje s kugom. Iako su talijanski fašizam

te njemački nacionalsocijalizam danas samo tamna strana dvadesetog stoljeća koju svi žele zaboraviti, još ima njihovih sljedbenika. Danas se ta “bolest” pokušava nazvati mnogim imenima: desni ekstremizam, radikalna desnica, populizam, desničarski populizam... no koliko god joj mijenjali ime, ona je u svojoj srži – tvrdi Riemen – ipak obični stari fašizam. Riječ fašizam, naglašava Riemen, danas je u Europi tabu jednako kao što je to riječ problem u Americi. Naime u Americi “ne postoje” problemi, nego se svaka situacija koja bi se mogla okarakterizirati problematičnom naziva ljepše – izazovom.

Izvršnim te pomalo teatralnim uvodom u svoj esej, uz pomoć Camusove *Kuge*, autor upozorava na simptome i nuspojave fašizma. Riemen govori o nastojanju vladajućih elita da poreknu istinu i upozorava na političke i medijske spinove koje, smatrajući da narod treba zavaravati radi njegove vlastite sigurnosti, vlasti upotrebljavaju kako problemima ne bi morale dati pravo ime. Naime ako problem ima ime – više se ne može zaniijekati njegovo postojanje.

Razrađujući teoriju prema kojoj je u suvremenoj masovnoj demokraciji faši-

* Rob Riemen, *Vječiti povratak fašizma*, TIM press, Zagreb, 2011, 56 str.

zam uvijek prisutan, autor uvodi čitatelja u drugo poglavlje eseja. U njemu uz pomoć riječi i ideja mnogih filozofa 19. i 20. stoljeća potanko objašnjava koje sve uvjete društvo mora zadovoljiti da bi se u njemu mogao pojaviti ili, bolje rečeno, probuditi i ojačati fašizam. Tako Goethe već 1812. piše o moralnom propadanju društva, a A. De Tocqueville 1831. o ugroženosti američke mlade demokracije apsolutnom dominacijom većine koja zna zanemariti interese i vrijednosti manjine. Taj proces naziva potlačivanjem kakvo u povijesti još nije viđeno i koje provodi golema, zaštitnički nastrojena vlada. Potlačeni je u ovom slučaju društvo, koje zbog svoje otuđenosti to i ne primjećuje.

To o čemu govori Tocqueville jedan će drugi filozof, sto godina kasnije, nazvati masovnim društvom. Bio je to španjolski liberal José Ortega y Gasset koji je živio u prvoj polovici 20. stoljeća, kad je Španjolska oscilirala između monarhije, republikanizma i diktature. On je, zajedno s Nietzscheom, zagovornik ideje perspektivizma. Upravo Nietzsche predviđa pojavu masovnog društva kao posljedicu propasti vrijednosti, odnosno nihilizma. Naime nihilizam polazi od toga da više ne postoje apsolutne vrijednosti. Sve što postoji projekcija je ljudske individue, dok univerzalno dobro ne postoji. Gubitkom duhovnih, apsolutnih vrijednosti, u društvu ne nestaje samo moral, već i kultura u svom širokom značenju. Nestaje sve ono iz čega je čovjek preuzeo značenje i smisao: prepoznavanje dobra i zla, ideja da je ljubav jača od smrti. Nestaje ono što nas povezuje s drugim ljudima: sposobnost uzdizanja duše, pravednog postupanja i stvaranja ljepote.

Propašću apsolutnih vrijednosti, kao paradoks demokratskog razdoblja pojavljuje se čovjek mase. Čovjek mase novi

je tip koji brzo stječe utjecaj u društvu. Pojavljuje se u svim društvenim slojevima, a glavna mu je karakteristika nedostatak duha. Riemen smatra da je čovjek mase izravna prijetnja vrijednostima i idealima liberalne demokracije i europskog humanizma. Naime čovjek mase ne želi se suočiti s vrijednostima, a svoj život nastoji živjeti lagodno, u obilju, bez ograničenja, empatije ili teških osjećaja i slika. U svojoj srži osjeća duboku ljutnju, što jača njegovu želju za moći, a jedina sila koju priznaje jest nasilje. Ponašanjem mase upravljaju strah i požuda, a kada ta masa jednom dođe na vlast – demokracija postaje masovna pojava i tada zapravo prestaje postojati. Nihilistički karakter masovnog društva osnažuje nekoliko čimbenika. To su, prema austrijskom satiričaru Karlu Krausu, prije svega masovni mediji. Svojom trivijalnošću i senzacionalizmom, pojednostavljivanjem jezika i vijesti – zapravo samo podilaze masovnom čovjeku. Paul Valéry tome dodaje težnju masovnog čovjeka da se uvijek nešto događa kako ne bi imao ni trenutak tišine u kojem bi ostao sam sa sobom i svojim mislima te ideju o apsolutnoj prednosti velikih brojeva. Sljedeći je čimbenik površnost te specijalizirana inteligencija i zamjenjivi intelektualci.

U takvom društvu ideal jednakosti, pa i europska kultura kao kultura jednakosti uzmiču pred jednim novim idealom povezanim s usponom socijalizma i porivom za većom demokratizacijom. Novi ideali – socijalna pravednost, jednake mogućnosti te univerzalno pravo glasa – izobličeni su pod utjecajem nihilizma i masovnosti koji se ostvaruju u najnižem obliku svog značenja. Tako socijalna pravednost znači samo to da svatko mora moći sve dobiti, odnosno da ono što ima jedan mora imati i dru-

gi. Opada razina sveučilišnog obrazovanja, umjetnost postaje svima razumljiva itd. U masovnom društvu vrijednosti ne smiju postojati jer zahtijevaju napor koji masovni čovjek ne želi uložiti. Iako kaže da želi slobodu, masovni se čovjek boji slobode jer je naučen biti potpuno prilagođen masi. Takav čovjek želi slijepo vjerovati karizmatičnom vođi.

Na kraju ovog poglavlja Menno ter Braak upozorava nas da u takvom nihilističkom društvu politika postaje stvar demagoga koji jedino žele održati i proširiti svoju vlast. Tridesetih godina Ter Braak uviđa kako se Europom širi pokret koji se bavi jedino poticanjem agresije i ljutnje, bez ideja i rješenja za društvene probleme. Glavno mu je obilježje poluciviliziranost, mržnja radi mržnje te stalna uporaba slogana i fraza. Srdžbu koja vlada u društvu liječi pronalaskom žrtvenog janjeta, nekoga na koga će ta mržnja biti usmjerena, a u Ter Braakovo vrijeme to su bili Židovi. Taj politički pokret bespogovorno vjeruje svome vođi, koji nikada nije dokazao da je vođa, no njegovi sljedbenici čvrsto su uvjereni da bez nje ga nema budućnosti.

Vrlo je zanimljivo Ter Braakovo razmišljanje o stavu intelektualaca tog razdoblja prema usponu fašista. Naime oni odmahuju rukom, uvjereni da je to skupina gubitnika koja će nestati s prestankom ekonomske krize. Ter Braak smatra da su ti gubitnici proizvod mase koja im vjeruje te da ekonomska kriza potiče uspon fašizma, ali nije i njegov uzrok. Fašizam neće nestati s prestankom krize, on je ukorijenjen u kultu društvenog otpora i praznini masovnog društva.

U trećem dijelu knjige Riemen govori o dolasku fašizma na vlast u Italiji i Njemačkoj te o političkoj atmosferi u tim zemljama. Fašizam je u tim zemljama demokratski osvojio političku moć kao

posljedica samoprecjenjivanja i izdaje društvenih elita. Samoprecjenjivanje se očitivalo u odluci njemačkih političkih stranaka da Hitleru dadu glasove ne bi li ga tako držale na uzdi te ga s vremenom politički isključile. Izdaja se pak očitovala u odluci njemačkih socijaldemokrata koji su, iako u opoziciji, dali podršku Hitleru da ne bi izgubili povjerenje vlastitih glasača. U to vrijeme za glasače koji nisu glasovali za Hitlera nije bilo političke stranke koja bi mu pružila otpor, iako su bili u većini. Sve se to dogodilo zbog nedosljednosti političkih elita. Naime liberali više nisu branili europska slobodarska načela, a socijaldemokrati se nisu htjeli boriti za kulturno i moralno uzdizanje naroda. Konzervativci su bili spremni prepustiti zaštitu duhovnih vrijednosti da bi održali vlastitu moć, dok je estete fascinirala estetika u kojoj su fašisti iskazivali izvrsnost.

Lekcijama povijesnih ličnosti Riemen u četvrtom poglavlju naglašava što je potrebno vratiti u narod da se se fašizam nikada ponovno ne uzdigne. Tako W. Churchill zagovara ideju ujedinjenih država Europe, dok Adorno, Levi i Mann zagovaraju povratak moralnog duha, osobnosti i neovisnosti te vrlina.

U petom poglavlju autor se osvrće na današnje vrijeme. Zaključuje da su Albert Camus i Thomas Mann imali pravo kada su 1947. utvrdili da je fašizam politički fenomen koji nije nestao s okončanjem rata i koji sada možemo okarakterizirati kao politizaciju duhovnog sklopa zlobnoga čovjeka mase. Danas se fašizam manifestira na mnogo suptilnije načine. Nitko neće javno priznati da je fašist, no kao i kod Camusa, koliko god poricali tu činjenicu, ona ipak postoji. Zato će zagovornici fašizma upotrijebiti objašnjenja, fraze i izgovore da sakriju pravo stanje stvari. Riemen navodi primjere: "Mi ni-

smo fašisti, jer mi smo stranka za slobodu!” “Mi nismo fašisti, već je islam fašistički!” “Mi nismo fašisti jer mi smo za Židove!” “Mnogi nas intelektualci podržavaju!” “Sve više mladih glasa za nas!” i mnoge druge.

Riemen nadalje govori o tome da gubitak duhovnih vrijednosti uzrokuje jedan mnogo veći problem – civilizacijsku krizu čije su posljedice dalekosežne jer zadiru u društvo, ekonomiju, kulturu, pa i čovjekovu osobnost. Posljedice su civilizacijske krize i ekonomska kriza, pad kvalitete obrazovanja, rastuća agresija, strah od slobode te nesigurnost ljudi glede vlastitog identiteta.

Postavlja se pitanje je li civilizacijska kriza iza nas, jesmo li sada u njoj ili nam tek slijedi. Odgovor na to pitanje Riemen ilustrira naoko banalnim primjerom. Pogled na novinski kiosk i naslove u novinama njemu je dovoljan. Naime on zapaža da iste kategorije časopisa možemo naći posvuda, pa tako na kioscima postoje police rezervirane za časopise o računalima i ostalim tehnološkim dostignućima, zatim police s časopisima o brzim autima i još bržim utrkama i motorima te police s časopisima o financijama i ekonomiji. Najveći dio zauzimaju časopisi o “poznatim ličnostima” i ostalim idolima.

To svjedoči o nekoliko činjenica: o važnosti koju za nas imaju tehnološka dostignuća, o našoj opsjednutosti vremenom i brzinom te o važnosti koju za nas ima novac i slava bez obzira na koji su način stečeni. Sada se postavlja pitanje zašto je našem masovnom društvu sve to važno? Riemen odgovor pronalazi u kiču. Po njegovu mišljenju, kič tek u dvadesetom stoljeću postaje fenomen. Kič je za Riemena ono što je Sokrat prije dvadeset i pet stoljeća nazvao životnim stilom koji je usmjeren isključivo na

ugodnost, a zanemaruje najviše dobro. Naše je društvo kultura kiča jer se najviše dobro – duhovne vrijednosti – zanemaruje i cijelo je postojanje u znaku ugodnoga. Posljedice takvog života vrlo su duboke, zato što više nema apsolutnih duhovnih vrijednosti, nema objektivnih mjerila naših postupaka te sve postaje subjektivno. Mjerilo svega je ego, koji ne trpi kritiku, ne poznaje samokritiku i ne dopušta vrijeđanje. Identitet više nije izraz duhovnih vrijednosti, već materijalnog “imanja”. Vlastiti identitet može se kupiti, prilagoditi i vrlo lako izmijeniti. Sve je vrlo “zgodno”, prolazno i površno, a tu duhovnu prazninu popunjava upravo kič. On je laž koja sugerira da nešto ipak ima vrijednost i da je važno, a zapravo je samo vrlo kratak bijeg od surove realnosti.

Nitko se ne rađa kao “čovjek mase” – upravo suprotno. No previše ljudi nije dobilo odgovore na pitanja koja prate odrastanje, naime na pitanja o životu, smislu i značenju. Čovjeka su bez odgovora ostavili mnogi, uključujući nihilističke i konzervativne intelektualce. Ljude na cjedilu ostavlja i obrazovanje (odričući se studija koji nude moralno i kulturno oblikovanje) te poslovna elita kao najutjecajnija u kapitalističkoj demokraciji, jer usađuje ideju kako je najvažnije zaraditi puno novca. Na cjedilu ih ostavlja i politička elita, i lijeva i desna, jer svoja načela i vizije mijenja za naklonost birača. Zbog takvih elita ljudi postaju ljudi mase, a identitet pronalaze u ulozi klijenta, birača, gledatelja ili osobe koja služi novcu. Takvi imaju sve manje šansi naučiti kako da budu slobodni i odgovorni.

Ako se u kulturu kiča umiješa populizam koji kao politika ne nudi rješenja, već samo progovara o postojećim strahovima i žudnji masovnog društva, te ako

se takav populizam pomiješa s velikom dozom nacionalizma, osjećaja srdžbe i mržnje, lice fašizma ponovno će izaći na vidjelo. Možda o današnjem fašizmu najbolje svjedoče ove dvije parole: “Mi nismo nasilni!”, “Mi smo antifašisti!”, pa je stoga nemoguće da smo fašisti.

Te misli uvode čitatelja u šesto, pretposljednje i vrlo kratko poglavlje. U njemu se Riemen bez okolišanja obračunava s nizozemskom Strankom za slobodu i njezinim osnivačem Geertom Wildersom. Riemen to čini vrlo kritički i bez ustručavanja već u prvoj rečenici: “Geert Wilders i njegov pokret prototip su današnjeg fašizma”. Geert Wilders nizozemski je ekstremni desničar i osnivač desnopopulističke Partij voor de Vrijheid (Stranke za slobodu). Wilders je najpoznatiji po svojoj kritici islama, koju mnogi vide kao islamofobiju. On kaže da se njegova politika zasniva na “judeo-kršćanskim vrijednostima” te da se protivi “islamizaciji Nizozemske”. Wilders se zalaže za oporezivanje žena koje nose burke i zabranu daljnjeg doseljenja muslimana. Na prijevremenim parlamentarnim izborima u Nizozemskoj u lipnju 2010. godine tijesnom je većinom pobijedila liberalna stranka (VVD), a Stranka za slobodu (PVV) Geerta Wildersa došla je na visoko treće mjesto.

U tome Riemen vidi oličenje onoga o čemu piše u svojoj knjizi. Vidi buđenje fašizma koji tvrdi da je nenasilan, ali ne dopušta slobodu vjeroispovijesti zbog straha. Vidi zagovaranje judeo-kršćanskih vrijednosti, ali bez imalo samokritike i isticanja vrijednosti kao što su

sloboda i ljubav, koji su temelj judeo-kršćanstva.

U posljednjem, sedmom poglavlju Riemen donosi zaključak i pokušava odgovoriti na pitanje kako se oduprijeti fašizmu. Opet citira Camusa, no ovaj put njegova *Pobunjenog čovjeka*, u kojem Camus propituje europsku kulturu, a odgovor na pitanje kako se Europi moglo dogoditi nešto tako nečovječno poput fašizma nalazi u činjenici da europski narod ne voli život i ne vjeruje u svijet, živog čovjeka i u ono što jest. Ne voljeti život za Riemena je grozna tajna fašističke politike i nihilističkog kič-društva. Tek kada europski narod ponovno pronade ljubav prema životu i kada se ponovno posveti razumijevanju duhovnih i moralnih vrijednosti, fašizam se više neće moći buditi.

S knjigom *Vječiti povratak fašizma* Riemen se pokazao kao autor koji može zainteresirati znatiželjnog čitatelja. Dokaz je tome činjenica da je knjiga prodana u više od 20 000 primjeraka. No Riemenov odgovor na pitanje što je fašizam možda nije dovoljno jasan. Naime ako fašizam može biti bilo što, teško je naći odgovor na to kako ga spriječiti. Jednako tako ne uspijeva odgovoriti na pitanje što činiti s obzirom na to da nam je, prema njegovu mišljenju, povratak fašizma pred vratima. Riemen upozorava, no ništa više od toga. Stoga čitatelj može odagnati pesimizam samo ako se prisjeti da još uvijek živimo u slobodnom društvu. Riemen je otvorio raspravu, a na nama je da ga shvatimo ozbiljno ili gurnemo u stranu kao zloslutnog proroka.

Mia Bačić